

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.3(12).2023.254-259

О. В. Кузьменко,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: el.v.linnik@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-6117-523X;****Д. С. Полнікова,***здобувач першого (бакалаврського)**рівня вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: dashapolnikova18@gmail.com***ORCID ID 0009-0007-2774-5132**

УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ І ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті наголошується на тому, що слідчий експеримент потрібно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Слідчий експеримент являє собою сильний психологічний засіб впливу на його учасників, оскільки отримані результати наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, і спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент – це необхідний, а часто незамінний спосіб перевірки й отримання нових доказів.

У статті презюмується, що експеримент є одним із загальнонаукових методів, що являє собою штучне, цілеспрямоване, багатократно повторюване за різних, завчасно визначених умов, проведення певного випробування чи досліду. Його метою є підтвердження чи спростовування наявної гіпотези щодо природи явища, його сутності, можливих шляхів управління ним тощо

У статті проаналізовано питання щодо підстав і процесуального порядку проведення слідчої (розшукової) дії – слідчого експерименту. Зосереджено увагу на основних підставах проведення слідчого експерименту, до яких віднесено: 1) перевірку, уточнення та отримання нових доказів; 2) встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення; 3) перевірку можливості існування певних фактів або явищ; 4) встановлення можливості сприймати будь-які явища в певних умовах; 5) визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину; 6) виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали учиненню кримінального правопорушення; 7) перевірку й оцінку висунутих слідчих версій; 8) встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, свідків та потерпілих; 9) перевірку та уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій, зокрема слідчих оглядів, допитів, визнання тощо.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, слідчий експеримент, кримінальне провадження, тактичний прийом, криміналістична тактика.

Мета статті полягає у встановленню умов проведення слідчого експерименту і тактичних прийомів їх забезпечення.

Постановка проблеми. Слідчий експеримент проводиться з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин їх вчинення шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Однак, хоча він і є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій під час розслідування багатьох кримінальних правопорушень, проте на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими деякі питання тактики його проведення, що негативно позначається на методиці розслідування злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проведення слідчого експерименту досліджувалося у працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, серед яких: В. Г. Андросюк, Л. Е. Ароцкер, В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, О. М. Васильєв, Ф. В. Глазирін, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, Л. А. Соя-Сірко, В. М. Тertiшник, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, Ш. Ш. Ярамишьян та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 240 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, яку слідчий, прокурор має право провести шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [1].

На жаль, в Україні немає окремого підзаконного акта, який би регулював порядок проведення слідчого експерименту, що, на нашу думку, є великою прогалиною у законодавстві, створює підґрунтя для правових колізій та сумнівності у достовірності та досконалості отриманих внаслідок слідчого експерименту відомостей.

Крім того, важливе значення має процесуальний документ, на підставі якого проводитиметься слідчий експеримент. Закон не вимагає винесення постанови про проведення слідчого експерименту. Він може бути проведений як за ініціативою слідчого чи прокурора, так і за клопотанням підозрюваного, його захисника, потерпілого, свідка, інших учасників процесу.

Якщо клопотання про проведення слідчого експерименту заявила сторона захисту чи потерпілий, участь особи, яка його ініціювала, та/або його захисника чи представника є обов'язковою, крім випадків, коли через специфіку слідчої дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній [2, с. 613].

На думку науковців, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни ходу процесу у певному напрямі. Зміст цього методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з

різноманіття інших та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування у схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому.

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю та суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. Під час слідчого експерименту, навпаки, дослідні дії складають його сутність і слугують методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чий показання перевіряються, причому у деяких випадках провадження його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [3, с. 238–239].

Узагальнення думок учених та матеріалів правоохоронної практики дозволяє дійти висновків, що до основних підстав проведення слідчого експерименту можемо віднести такі, як:

- 1) перевірка, уточнення та отримання нових доказів;
- 2) встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення;
- 3) перевірка можливості існування певних фактів або явищ;
- 4) встановлення можливості сприймати будь-які явища в певних умовах;
- 5) визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину;
- 6) виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали учиненню кримінального правопорушення;
- 7) перевірка і оцінка висунених слідчих версій;
- 8) встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, свідків і потерпілих;
- 9) перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій, зокрема слідчих оглядів, допитів, впізнання тощо.

Загалом для ефективного проведення слідчого експерименту необхідно дотримуватись таких умов: отримані показання вимагають перевірки або уточнення; за допомогою інших слідчих дій це зробити неможливо; особа погоджується взяти участь у перевірці; ця особа запам'ятала обстановку та зможе впізнати й показати місце, про яке вона повідомила у своїх показаннях; обстановка на місці не зазнала змін, що перешкоджають упізнанню її допитаною особою [4, с. 175]. Саме дотримання відповідних умов дозволить забезпечити виконання тих завдань, що ставить перед собою слідчий під час проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Варто також зазначити, що, на думку деяких науковців, у процесі проведення слідчого експерименту може бути отриманий і нульовий результат цієї слідчої (розшукової) дії. Тобто виникають ситуації, коли у ході експерименту не вдалося ні підтвердити, ні спростувати певне припущення. Тому погоджуємося, що в зазначених випадках експеримент закінчується негативно – без належного результату. Такі випадки можливі, коли проведені багаторазові дослідницькі дії призводять до різних результатів, через що неможливо зробити однозначний висновок. Ця ситуація виникає

й тоді, коли слідчий заздалегідь знає про те, що відтворені ним обставини не можуть бути максимально наближені до тих, які існували в момент події, через випадковий характер їх походження [4, с. 175].

Саме тому, на нашу думку, до основних тактичних вимог для проведення слідчого експерименту необхідно віднести створення умов, максимально наближених до умов, що перевіряються, повторення цих дій та варіювання умов експерименту.

Водночас однією з найбільш важливих тактичних умов проведення слідчого експерименту є саме досягнення максимальної схожості обстановки та змісту експериментальної події з тими, у яких мали місце події або факти, що цікавлять слідчого (якщо це має значення). Вона може досягатися такими тактичними прийомами:

1) подібна пора доби, іноді і пора року, коли результати залежать від часу проведення;

2) проведення експерименту має відбуватися на тому самому місці, де відбувалася досліджувана подія, що викликається необхідністю максимального наближення експериментальних умов до тих, хто дійсно мав. В інших випадках, коли результати слідчого експерименту не залежать від місця проведення, експеримент може проводитися в місцях, обраних слідчим. Так доцільно чинити у випадках, коли для повноти експериментальних досліджень досліди варто проводити в лабораторних умовах;

3) подібність кліматичних умов (температура повітря, вологість, сила та напрям вітру, туман, снігопад тощо);

4) використання під час експерименту справжніх чи подібних предметів. Однак при цьому інколи можна використовувати подібні предмети, і навіть макети і моделі справжніх предметів;

5) багаторазове повторення однорідних експериментів. Можливість неодноразового повторення експериментів у різних умовах – суттєва перевага експериментального методу. Повторення експериментів у тих самих умовах проводиться в тих випадках, коли на результати експерименту можуть вплинути випадкові фактори;

6) схожість темпу проведених дослідів з темпом, у якому протікали справжні події.

Деякі науковці зазначають, що проведення дослідів у процесі слідчого експерименту у кілька етапів також є тактичною вимогою. Етапність дає можливість слідчому та всім учасникам експерименту вивчити послідовно один етап за іншим і в результаті отримати цілісне уявлення про все експериментальне явище [5, с. 115]. Коли ж темп дії не може бути сповільнений, такий поділ може бути умовним.

Варто зазначити, що під час проведення експериментальних дій психологічна атмосфера буде іншою, ніж під час самих дій, що перевіряються. Зазвичай досягти такого відтворення суб'єктивних чинників під час експерименту або важко, або взагалі неможливо. Повторити психічні процеси, що мали місце насправді, від яких може залежати результат експерименту, досить важко. Необхідно так організувати та провести експеримент, щоб психологічний стан його учасників максимально наближався до стану учасників події, що перевіряється, або був нейтральним. Слідчий повинен враховувати, що умови та характер дослідів можуть знизити або підвищити потенційні можливості учасників експерименту.

Слідча практика та психологія знають багато прикладів, коли під впливом небезпеки, страху людина робить такі дії, які в нормальних умовах вона не зможе повторити. Крім того, незвичність обстановки розслідування кримінальних правопорушень, необхідність підпорядкування вимогам закону та представників влади можуть також надати несподіваний вплив на психологічний стан учасників експерименту. Тому всі зазначені фактори повинні враховуватися під час оцінки результатів експерименту, коригувати висновки слідчого про достовірність, об'єктивність та доказове значення результатів цієї слідчої (розшукової) дії, а також для забезпечення прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у ньому.

Висновки. Отже, слідчий експеримент є специфічною слідчою (розшуковою) дією, під час якої відбувається взаємодія як з речовими доказами, так і з ідеальними слідами. А тому під час його проведення мають використовуватись тактичні прийоми, призначені для роботи як з матеріальними джерелами інформації, так і з людиною. На підставі цього слідчий експеримент характеризується різноманітністю тактичних прийомів, що застосовуються під час його проведення, та має досить велику доказову силу в судовому провадженні, якою, на жаль, не завжди користуються органи досудового розслідування.

Слідчий експеримент входить до слідчих (розшукових) дій, які мають лише перевірний характер. Під час його здійснення зазвичай застосовується лише фіксація та дослідження фактичних даних, зі свого боку, підтверджують або спростовують наявність певних фактів, що мають значення для кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1081> (дата звернення: 21.04.2023).
2. Тацій В. Я. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Х. : Право, 2012. Т. 1. 768 с.
3. Чаплинська Ю. А. Наукові засади організаційно-тактичного забезпечення слідчого експерименту. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1. С. 237–242.
4. Ковбаса В. М. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 174–179.
5. Вальчишин Г. І. Умови проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди і тактичні прийоми їх забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 51, том 2. С. 113–116.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1081> (data zvernennia: 28.01.2023).

Кузьменко О. В., Полнікова Д. С. Умови проведення слідчого експерименту і тактичні прийоми їх забезпечення

2. Tatsii V. Ya. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar. Kh. : Pravo, 2012. T. 1. 768 c.

3. Chaplynska Yu. A. Naukovi zacady orhanizatsiino-taktychnoho zabezpechennia slidchoho eksperymentu. *Pravo i cucpilctvo*. 2014. № 6.1. С. 237–242.

4. Kovbasa V. M. Orhanizatsiino-pidhotovchi zakhody do provedennia slidchoho eksperymentu. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2020. № 3. S. 174–179.

5. Valchyshyn H. I. Umovy provedennia slidchoho eksperymentu pid chas rozsliduvannia dorozhno-transportnoi pryhody i taktychni pryiony yikh zabezpechennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. 2018. Vyp. 51, tom 2. S. 113–116.

O. Kuzmenko, D. Polnikova. Conditions for conducting an investigative experiment and tactical methods of ensuring them

The article emphasizes that the investigative experiment should be distinguished from the experiment as a general scientific method of investigation, which is used as a cognitive technique during the conduct of individual investigative actions. The following experiment is a complete psychological measure of influence on its students, since the results obtained clearly testify to the possibility or impossibility of a certain phenomenon or event, and it is quite difficult to test them on suspects (accused). Therefore, a cold experiment is a necessary, and often irreplaceable way of checking and obtaining new evidence.

The article assumes that the experiment is one of the general scientific methods, which is an artificial, purposeful, repeatedly repeated under different, predetermined conditions, conducting a certain test or study. Its purpose is to confirm or develop an existing hypothesis regarding the nature of the phenomenon, its existence, possible ways of managing it, etc.

The article analyzes issues related to the grounds and procedural order of conducting an investigative (search) action – an investigative experiment. Attention is focused on the main reasons for conducting the next experiment, which include: 1) verification, clarification and obtaining new evidence; 2) establishment of a mechanism for committing a criminal offence; 3) verification of the possibility of implementation of certain facts or phenomena; 4) establishing the possibility of accepting any phenomena under certain conditions; 5) determination of the limits of information or ignorance of criminals about the crime event; 6) identification of the reasons and conditions that facilitated or hindered the commission of a criminal offense; 7) verification and evaluation of the released cooler versions; 8) establishment and elimination of contradictions in the statements of suspects, witnesses and victims; 9) verification and clarification of factual data obtained as a result of individual investigative actions, including investigative reviews, interrogations, recognition, etc.

Keywords: *investigative (search) action, investigative experiment, criminal proceedings, tactical technique, forensic tactics.*

Стаття надійшла до редколегії 17 травня 2023 року